

Η διδασκαλία του *Επιταφίου* στα νέα ΑΠΣ για το Λύκειο: Προοπτικές και Προκλήσεις

Παναγιώτης Σεράνης

Φιλολόγος, Πρότυπο ΓΕΛ Βαρβακείου Σχολής
Μέλος ΣΕΠ, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Η θέση του *Επιταφίου* στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση

- Μάθημα γενικής παιδείας, δύο ώρες την εβδομάδα
- Διδασκαλία στη Β' Λυκείου (αρχή σχολικού έτους- τέλη Νοεμβρίου)
- Συν-διδασκαλία με την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή
- Διδασκαλία και από το πρωτότυπο και από μετάφραση

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΜΟΡΦΗ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ		
Κεφ. 34-36	Εισαγωγικό κεφάλαιο. Προοίμιο του λόγου. Έπαινος προγόνων-πατέρων-συγχρόνων	Μετάφραση
Κεφ. 37	Το πολίτευμα και ο τρόπος ζωής των Αθηναίων.	Πρωτότυπο
Κεφ. 38-39	Οι Αθηναίοι στην ειρήνη και τον πόλεμο.	Πρωτότυπο
Κεφ. 40-41	Ο χαρακτήρας του Αθηναίου πολίτη. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας.	Πρωτότυπο
Κεφ. 42-46	Έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος. Συμβουλές στους πολίτες.	Μετάφραση

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	ΩΡΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ
	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Κεφάλαιο 34-36	Εισαγωγικό κεφάλαιο. Προοίμιο του λόγου. Έπαινος προγόνων-πατέρων-συγχρόνων	1
Κεφάλαιο 37	Το πολίτευμα και ο τρόπος ζωής των Αθηναίων.	2
Κεφάλαιο 38-39	Οι Αθηναίοι στην ειρήνη και τον πόλεμο.	2
Κεφάλαιο 40-41	Ο χαρακτήρας του Αθηναίου πολίτη. Η Αθήνα σχολείο της Ελλάδας.	4
Κεφάλαιο 42-46	Έπαινος των πεσόντων υπέρ πατρίδος. Συμβουλές στους πολίτες.	2
	ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	4

Η σκοποθεσία του λόγου

Μέσα από το κείμενο αυτό ο Θουκυδίδης επιχειρεί:

(α) να φωτίσει την προσωπικότητα του Περικλή που θαυμάζει

(β) να υμνήσει την αθηναϊκή δημοκρατία συγκρίνοντάς την με άλλα πολιτεύματα

(γ) να τιμήσει τους νεκρούς του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου

(δ) να τονώσει το πατριωτικό φρόνημα των Αθηναίων, να τους εμπυχώσει και να τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν τον αγώνα για την υπεράσπιση της πόλης τους και της δημοκρατίας

(ε) να λειτουργήσει ως λόγος παραμυθίας για τους συγγενείς των νεκρών.

Σκοποί και στόχοι διδασκαλίας

Γενικός σκοπός

Γενικός σκοπός του μαθήματος είναι η ολόπλευρη μελέτη του *Επιταφίου*, για να γίνει κατανοητή από τους μαθητές/-τριες η ιδιαιτερότητα του ως γραμματειακού/κειμενικού είδους, η σημασία της ένταξής του στο ιστορικό έργο του Θουκυδίδη, το περιεχόμενό του, η επίδραση που άσκησε σε μεταγενέστερα κείμενα (αρχαία και σύγχρονα) καθώς και ο τρόπος πρόσληψής του στη σύγχρονη εποχή.

Γενικοί στόχοι

Με τη διδασκαλία του *Επιταφίου* επιδιώκεται οι μαθητές/-τριες
ο να διακρίνουν το γραμματειακό είδος του λόγου και τα
συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του

ο να εντάσσουν την ταυτότητα του κειμένου στο συγκεκριμένο
χωροχρονικό του πλαίσιο

ο να εντοπίζουν τα κειμενικά στοιχεία (*πολιτισμικά, πραγματολογικά,
ηθικά, νοηματικά, ιδεολογικά*) που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του
ιδιαίτερου χαρακτήρα που έχει ο λόγος

Γενικοί στόχοι

ο να εντοπίζουν τα άμεσα χαρακτηριστικά και τις βασικές αξίες της δημοκρατίας, όπως αυτές προβάλλονται στο κείμενο

ο να κατανοούν την επιχειρηματολογία και τις ρητορικές στρατηγικές, μέσα από τις οποίες επιτυγχάνεται η συνοχή και η συνεκτικότητα του κειμένου

ο να εντοπίζουν, μέσα από διαδικασίες σύγκρισης, πώς το κείμενο συνομιλεί με μεταγενέστερα κείμενα

Γενικοί στόχοι

ο να χρησιμοποιούν ομαδοσυνεργατικές τεχνικές για την απόδοση του κειμένου στη ΝΕ γλώσσα και για τη δημιουργία δικών τους (πολυτροπικών και μη) συνεργατικών κειμένων

ο να αξιοποιούν Ψηφιακά Μέσα για την άντληση στοιχείων και πληροφοριών που θα τους βοηθήσουν στην κριτική αποτίμηση του έργου

ο να προσλάβουν βιωματικά το περιεχόμενο του έργου μέσα από δραστηριότητες που αναπτύσσουν τις ψυχοκινητικές τους δεξιότητες.

Διδακτική εφαρμογή (κεφ.37)
Δείτε, παρακαλώ, στο φάκελό σας
το πλήρες διδακτικό σενάριο!

ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

37. «Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται.

37. Ἔχουμε πολίτευμα ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ ἀντιγράφει τοὺς θεσμοὺς τῶν ἄλλων. μᾶλλον οἱ ἴδιοι ἀποτελοῦμε ὑπόδειγμα γιὰ ἄλλους παρὰ μιμούμαστε ἄλλους. Καὶ ὀνομάζεται τὸ πολίτευμα αὐτό, ἐπειδὴ δὲν ἀποβλέπει στὸ συμφέρον τῶν λίγων ἀλλὰ τῶν πολλῶν, δημοκρατία.

Σχετικὰ μὲ τὶς ἰδιωτικὲς διαφορὲς, οἱ νόμοι τὶς ἀντιμετωπίζουν ὅλες μὲ βάση τὴν ἰσότητα, σχετικὰ πάλι μὲ τὴν προσωπικὴ ἀνάδειξη στὰ δημόσια ἀξιώματα, καθένας προτιμᾶται ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκτίμηση ποὺ ἔχει μὲ βάση ὄχι τὴν κοινωνικὴ τάξη ἀλλὰ τὴν ἀξία του. οὔτε πάλι ἡ φτώχεια μὲ τὴν ἀσημότητα ποὺ τὴ συνοδεύει ἔχει ἀποτελέσει ἔμπόδιο γιὰ κάποιον ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ πράξει κάτι καλὸ γιὰ τὴν πόλη.

ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾷ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν».

Ὡς ἐλεύθεροι ἄνθρωποι συμπεριφερόμαστε στὴ δημόσια ζωὴ καὶ στὶς μεταξὺ μας καθημερινὲς σχέσεις χωρὶς καχυποψία, χωρὶς νὰ ὀργιζόμαστε μὲ τὸ γείτονα, ἐὰν κάνει κάτι ἐπειδὴ ἔτσι τοῦ ἀρέσει, οὔτε τοῦ κατεβάζουμε τὰ μοῦτρα, πράγμα πού, ἂν δὲν τὸν βλάπτει, πάντως τὸν στενοχωρεῖ. Καὶ ἐνῶ στὴν ἰδιωτικὴ μας ζωὴ συμπεριφερόμαστε χωρὶς νὰ ἐνοχλοῦμε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, στὴ δημόσια δὲν παραβαίνουμε τὸ νόμο, ἀπὸ σεβασμὸ προπάντων, πειθαρχώντας καὶ στοὺς ἄρχοντες πού ἔχουμε κάθε φορὰ καὶ στοὺς νόμους, καὶ μάλιστα σὲ αὐτοὺς πού ἔχουν θεσπιστεῖ γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀδικουμένων, ὅπως ἐπίσης σὲ ἐκείνους πού, ἂν καὶ ἄγραφοι, φέρνουν κατὰ κοινὴ ὁμολογία ντροπὴ σὲ ὅποιον τοὺς παραβαίνει. (μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλου)

1ο Φύλλο εργασίας (Ομάδα Α΄), Δραστηριότητες

1. Στην πρώτη παράγραφο του κεφαλαίου 37 ο Περικλής αναφέρεται στα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής δημοκρατίας. Να αποτυπώσετε διαγραμματικά τα χαρακτηριστικά αυτά με αναφορά στις σχετικές φράσεις του κειμένου.
2. Ποιο ρηματικό πρόσωπο επικρατεί στην περιγραφή των χαρακτηριστικών της δημοκρατίας; Τι εξυπηρετεί η χρήση αυτού του προσώπου; Στην απάντησή σας να λάβετε υπόψη την επικοινωνιακή περίσταση, κατά την οποία εκφωνείται ο λόγος.
3. Τα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος παρουσιάζονται με μια σειρά από αντιθέσεις. Αφού τις εντοπίσετε, να σχολιάσετε τη λειτουργικότητά τους μέσα στο κείμενο.

2. Φύλλο εργασίας (Ομάδα Β΄), Δραστηριότητες

1. Στις παραγράφους 2 και 3 του κεφαλαίου 37 ο Περικλής αναφέρεται στα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής των Αθηναίων πολιτών. Να αποτυπώσετε διαγραμματικά τα χαρακτηριστικά αυτά με αναφορά στις σχετικές φράσεις του κειμένου.
2. Ποιο ρηματικό πρόσωπο επικρατεί στην περιγραφή των χαρακτηριστικών αυτών; Τι εξυπηρετεί η χρήση αυτού του προσώπου; Στην απάντησή σας να λάβετε υπόψη την επικοινωνιακή περίσταση, κατά την οποία εκφωνείται ο λόγος.
3. Τα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής των Αθηναίων παρουσιάζονται με μια σειρά από αντιθέσεις. Αφού τις εντοπίσετε, να σχολιάσετε τη λειτουργικότητά τους μέσα στο κείμενο.

«Χρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἔν τῳ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν ἔς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Μέσα από μια σειρά υφολογικών, λεξιλογικών και σημασιολογικών αντιθέσεων σκιαγραφείται ο μοναδικός χαρακτήρας του αθηναϊκού πολιτεύματος

δημοκρατία

δημοκρατία κέκληται

vs

ισονομία

μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους...πᾶσι τὸ ἴσον

ισονομία

μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους...πᾶσι τὸ ἴσον

vs

αξιοκρατία

κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν...ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται

αξιοκρατία

κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν...ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται

vs

συμμετοχή των φτωχών

οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν ...κεκώλυται

Επικρατεί το γ' ενικό πρόσωπο της οριστικής ενεργητικού ενεστώτα, που προσδίδει αντικειμενικότητα και αμεροληψία, αφού οι επισημάνσεις του πομπού φαίνονται αναμφισβήτητες και γενικώς αποδεκτές. Ο ρήτορας φαίνεται να αποστασιοποιείται και να λειτουργεί ως αντικειμενικός παρατηρητής.

Δύο φορές εμφανίζεται ο παρακείμενος στο κεφάλαιο 37:
καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἔς ὀλίγους ἀλλ' ἔς πλείονας οἰκεῖν
δημοκρατία κέκληται: σε παθητική φωνή.

Σαν να θέλει να υπογραμμίσει τη διαφωνία του! Έχει ονομαστεί δημοκρατία αλλά μήπως δεν είναι; Πρόκειται για ένα προσωπικό σχόλιο του ρήτορα;

ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς
τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων
ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι
δρᾶ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει
ἀχθηδόνας προστιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια
προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ
παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει
καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ
τῶν ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἀγραφοὶ ὄντες
αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν».

Οι Αθηναίοι πολίτες έχουν:

1. Ελευθερία στην ιδιωτική και δημόσια ζωή (έλευθέως πολιτεύομεν)

2. Ανεκτικότητα, σεβασμό της ελευθερίας του συμπολίτη (οὐ δὲ ὀργῆς τὸν πέλας...).

3. Απουσία καχυποψίας, αμοιβαιότητα, αλληλοκατανόηση στις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους.

Οι πολίτες της Αθήνας διακρίνονται:

4. για την ανοιχτή τους καρδιά (ἀχθηδόνας προστιθέμενοι),

5. για την αισιόδοξη αντιμετώπιση της ζωής

Οι πολίτες της Αθήνας διακρίνονται για:

6. έλλειψη ηθικής αυστηρότητας

7. απουσία ασυδοσίας: δεν υπαγορεύεται από κάποια εξωτερική δύναμη (η πολιτεία ή ο νόμος που στη Σπάρτη είναι «δεσπότης») ή τον διπλανό αλλά από τον εσωτερικό σεβασμό (διὰ δέος). Που είναι ίδιο χαρακτηριστικό των Αθηναίων.

Αυτό φαίνεται από την υπακοή στους **αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντας** (σεβασμός πιο πολύ στους θεσμούς παρά στο άτομο που τους ασκεί) και από το σεβασμό στους άγραφους νόμους, των οποίων η μη τήρηση δεν επιφέρει κάποια τιμωρία, προκαλεί όμως **αἰσχύνην ὁμολογουμένην**.

- Κάθε περίοδος συμπυκνώνει το νόημα της προηγούμενης μέσα από λέξεις που λειτουργούν ως δείκτες σημασιολογικά αντίθετοι
 - I. οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία **κεκώλυται. ἐλευθέρως** δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν
 - II. ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει **ἀχθηδόνας** προστιθέμενοι. **ἀνεπαχθῶς** δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες
- Θεμελιώδης αντίθεση: δημόσιος βίος – ιδιωτικός βίος
- Ο κυρίαρχος ρηματικός χρόνος είναι ο Ενεστώτας Οριστικής, αφού ο ρήτορας περιγράφει μια κατάσταση που ισχύει στην εποχή του και το α' πληθυντικό πρόσωπο, για να τονίσει ότι και εκείνος αποτελεί μέρος του συνόλου των Αθηναίων πολιτών

Συνολική θεώρηση του κεφαλαίου 37.

Τόσο η αθηναϊκή πολιτεία όσο και ο Αθηναίος πολίτης διακρίνονται για μια σειρά από αντιθετικά χαρακτηριστικά, τα οποία όμως καταφέρνουν να συνθέτουν με ένα μοναδικό τρόπο. Η συνισταμένη, η λεπτή ισορροπία αντίρροπων δυνάμεων συνιστά και την έννοια του μέτρου. Αυτή είναι η μοναδικότητα του Αθηναίου πολίτη και της αθηναϊκής πολιτεία και αυτή η συμβιωτική σχέση πολίτη-πολιτεύματος κάνει το αθηναϊκό πολίτευμα να υπερέχει έναντι άλλων).

Παρουσιάζεται μια εικόνα του αθηναϊκού πολιτεύματος, όπως ήθελε να το διαμορφώσει ο Περικλής, πιο πολύ σαν ιδανικό παρά σαν συντελεσμένη πραγματικότητα. Έτσι, στο κεφ.37 μπορούμε να βρούμε στοιχεία εξιδανίκευσης:

- αν και τονίζεται η σημασία της αξιοκρατίας, σημαντικό ρόλο στη διάκριση των πολιτών έπαιζε η παιδεία, που βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση με την οικονομική κατάσταση των πολιτών.
- αν και ο Περικλής τονίζει ότι δεν υπάρχουν περιορισμοί λόγω της κοινωνικής θέσης, οι θήτες δεν είχαν δικαίωμα εκλογής σε αξιώματα.

3. Διαθεματική/διακειμενική εργασία (για το σπίτι) Οδηγίες στους/στις μαθητές/-τριες

Τα παραθέματα που ακολουθούν είναι αποσπάσματα από ομιλία που δόθηκε στις 16 Νοεμβρίου 2016 στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος στην Αθήνα από τον Μπαράκ Ομπάμα, τότε πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο λόγος δόθηκε στα αγγλικά και είναι ο τελευταίος που εκφώνησε ο Ομπάμα ως πρόεδρος των ΗΠΑ, ο οποίος μάλιστα χαρακτηρίστηκε από τον ξένο τύπο και ως «ο μαύρος Περικλής», αφού ο λόγος του αποτελεί έναν έπαινο για την αρχαία πόλη και τη δημοκρατία ως μορφή κρατικής οργάνωσης.

Αφού αναγνώσετε προσεκτικά τα αποσπάσματα, να δημιουργήσετε μια πολυτροπική παρουσίαση, στην οποία να συγκρίνετε τις δύο ομιλίες, εστιάζοντας στα παρακάτω σημεία: ο Ποιες από τις απόψεις του Περικλή για τη δημοκρατία απηχεί ο λόγος του Αμερικανού προέδρου; Να δημιουργήσετε έναν πίνακα με δύο στήλες, στην πρώτη στήλη να παραθέσετε το πρωτότυπο κείμενο του Επιταφίου και στη δεύτερη τα χωρία από το λόγο του Ομπάμα. ο Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές παρατηρείτε ως προς τη δομή των δύο λόγων;

ο Ποιες προκλήσεις για τη δημοκρατία «βλέπει» ο Ομπάμα στη σημερινή πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται από τις επικρατούσες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες;

Σας ευχαριστώ πολύ!